

זיכרון להולכים

הרב מרדכי בר"ש עמנואל

הלכות והליכות במחיצתו של רמ"מ מנדלזון זצ"ל, רב המושב קוממיות

הקדמה

- א. הטיפול בכרם שעבר 'אינוב'
  - ב. מבצע שינוע הזבל בשמיטה
  - ג. מתי ישמרו שמיטה ב"מקווה ישראל"?
  - ד. האם ניתן להטיל את תפקיד הפרשת המעשרות על בעלי השדות?
  - ה. נתינת מעשר עני לקרובים
  - ו. ניקוי חיטה למצה שמורה שהתליעה
  - ז. גידול בהמה דקה בארץ ישראל
- סיום

הקדמה

הרב מנחם מנדל מנדלזון זצ"ל נולד בשנת תרח"צ לאביו הרב בנימין זצ"ל, כשזה שימש כרב של כפר אתא. הוא למד בישיבות 'סלונים' ו'גור' ובכוללים בירושלים, והקים את ביתו עם קרובת משפחה של האדמו"ר רבי אהרן מבלז זצ"ל. הוא היה ממייסדי רשת שיעורי התורה 'תורה ויהדות לעם', ופעל רבות בהפצת תורה במסגרות שונות. בשנת תשל"ט נפטר אביו, ששימש מאז שנת תשי"ב כרב המושב החקלאי החרדי 'קוממיות', ורמ"מ נקרא למלא את מקומו. הוא מילא את תפקידו באמונה, מסר שיעורי תורה רבים והיה מוכר כדרשן נפלא, וכן ניהל וניווט את את 'קרן השביעית' שעל יד 'המרכז הארצי לחקלאים שומרי שביעית' שייסד אביו, במטרה לעודדו, לדרבן, להדריך ולתמוך בחקלאים כדי שישמרו שמיטה בלי לסמוך על היתר המכירה. הוא היה קפדן מאוד בתחום הכשרות, ועורר את תשומת ליבם של גדולי הפוסקים לחששות שונים שהתחדשו בחקלאות המודרנית. רמ"מ נפטר בפתאומיות בשנה שעברה, כ"ז במרחשון תשע"ב, בהיותו בן ע"ג שנה. תנצב"ה.

הרמ"מ היה מקורב לתלמידי חכמים רבים, עד שהגאון רבי שמואל הלוי וואזנר שליט"א אמר עליו פעם שמשום שהיה מיראי ההוראה נהג לשאול גדולים ממנו וגם קטנים ממנו... את הספרים שלי – "פנקס פיקוח מעשרות" ו"עסקי עניים" ידע על בוריים,

ובשיחות עמי היה מצטט מהם בעל־פה, והיה בקי בהם אולי יותר ממחבר הספרים עצמו... היה יחיד בדורו בהתלהבותו חסרת הגבולות לכל דבר שבקדושה, וכל נשמתו הייתה כ"אש להבה" בדבקות נפלאה למען שמירת שמיטה ושאר מצוות התלויות בארץ כהלכתו.

עובדה מעניינת ואופיינית: זמן קצר אחרי שרמ"מ נכנס לתפקידו כרבו של המושב הוא התקשר לרב קלמן כהנא זצ"ל, שעבר באותה עת מקיבוץ חפץ חיים לירושלים, ושאל האם יוכל להיכנס לביתו ולשוחח עמו. השאלה לא הייתה מובנת מאליה, מפני ששנים רבות שרר מתח בין אביו הרב בנימין לבין הרב קלמן כהנא, בעקבות גישתו המפוקפקת של רב"מ לגבי פסקים מקילים בהלכות שמיטה שרק"כ מסר שהם הם פסקיו של החזו"א, ועל פיהם נהגו בקיבוץ חפץ חיים¹. "דלתי פתוחה תמיד" השיב הרב כהנא. ואכן ביום ששי אחד בבוקר הגיע הרב מנדלזון, שזה עתה הוטל עליו עול הרבנות, לביתו של הרב קלמן כהנא, ועד קרוב לכניסת השבת שוחחו השניים ודנו בפסקי החזו"א איש והוראותיו למשקים בענייני שמיטה.

אני מתכבד להעלות כאן שבעה נושאים הלכתיים שבהם היה לי אבל"א דין ודברים עם רמ"מ מנדלזון זצ"ל, לזיכרו ולעילוי נשמתו.

א. הטיפול בכרם שעבר 'זינוב'

נשאלה שאלה בכרם בישוב יצהר שעשו לו "חידוש" – כלומר חיתוך הגזעים של הגפנים בשמיטה בעזרת מסור. פעולה זו נקראת 'זינוב הגפן' (שביעית ד, ו), והיא מותרת לפי דעת המהרי"ל דיסקין זצ"ל². לראשונה בוצע זינוב, באופן קצת שונה, בשמיטת תשס"א בכרמי חקלאים ממושב נחושה, על פי הדרכת רבני 'המרכז הארצי לחקלאים שומרי שביעית', באישור הגאון ר' חיים גריינמן שליט"א. כמה שבועות לאחר הזינוב בכרם ביצהר החלה תופעה של פריצה חזקה של ענפים מהגזעים. נשאלה השאלה אם אפשר להוריד את רובם ביד, באשר הם גוזלים משאבים מהגפן לחינם.

הרב דודי דודקביץ שליט"א רב הישוב יצהר התייעץ בעניין עם הגאון רבי ניסים קרליץ שליט"א. הגר"ק אמר לו שהואיל ומדובר בחשש הפסד, ומשום שמורידים את הענפים בשניני – בידיים ולא בעזרת מזמרות – אפשר להתיר. אמנם רממ"מ ז"ל טען שיש בהורדת הענפים שפרצו מגזע הגפן חשש זמירה דאורייתא, ואין להקל בזה אף בהורדה ביד. החקלאי פעל לפי דברי ר"נ קרליץ והוריד את הענפים החדשים ביד, אך מספר שבועות אחרי־כן שוב פרצו הענפים מהגזע, והבעיה התעוררה מחדש במלוא

1 המכתבים של החזו"א איש לרשכבה"ג רבי חיים עוזר מוילנא על מה "שיצא להיתר" לקיבוץ גדרה, כפר סבא, ומחנה ישראל נדפסו לראשונה בביטאון התורני 'מוריה' רק באול תשל"ט, לאחר פטירת רב"מ [בספר 'מרבצי תורה ומוסר' נדפסה פקסימיליה של מכתב המשך שכתב הגר"ע גרודז'ינסקי לרב סילבר באמריקה, והוא העתק מכתבו של החזו"א איש].

2 ראה שו"ת מהרי"ל דיסקין סי' כז.

עוזה. בעל הכרם שומר השמיטה סיפר לי שהוא החליט הפעם להחמיר כדעת רממ"מ, ולא לגעת כלל בענפים שפרצו. ב"ה לא נגרם לו נזק – לאחר השמיטה המשיך הכרם לשגשג, וכבר בשנה השנייה הגיע שוב לכמות היבול הרגילה³.

ב. מבצע שינוע הזבל בשמיטה

בשנת שמיטה רצה רממ"מ לשנע את הזבל מהרפתות באופן שהוא לא ישמש לזיבול שדות בשמיטה, והוא מצא קבלן שהתחייב לא להעביר אותו לשדות. רממ"מ כינס ישיבה מיוחדת שתדון בדרכים לביצוע הדבר, כי המשרד לאיכות הסביבה מחייב להוציא את הזבל מהישוב, אך קיימת בהוצאת הזבל מחוץ לישוב שאלה של מראית עין וחשד, ולא רק חשש של מסייע לדבר עבירה. אמנם מצאתי שהגאון רבי אריה פומרנצ'יק בספר "תורת זרעים" שביעית פ"ג מצדד שהוצאת זבל מהרפת נחשבת לניקוי הרפת ואין בה איסור בשמיטה, ולפי זה אין בעצם הוצאת הזבל משום מראית עין.

ג. מתי ישמרו שמיטה ב"מקווה ישראל"?

בשמיטת תשס"ח פעל רבות רב כפרי הנוער, הרב שמעון בקרמן שליט"א, כדי לנסות להחדיר את שמירת שמיטה בשטחים החקלאיים של כפרי הנוער. הרב מנדלזון התלהב מאוד מהעניין, ועודד אותו להגביר חיילים לשמיטה. היו מקומות שאכן השתדלו לשמור שמיטה (כפר הנוער יוהנה זבוטינסקי בבאר יעקב, הרצליה, כפר הנוער כפר חסידים ועוד), והרב מנדלזון בעיני רוחו ציפה שגם בבית הספר החקלאי 'מקווה ישראל', שנוסד ע"י אדולף כרמיה נשיא חברת 'כל ישראל חברים' וקרל נטר בשנת תר"ל, ישמרו שמיטה. אך למרות כל המאמצים, ברוב כפרי הנוער (מקווה ישראל, כדורי, סילבר, כנות, אשל הנשיא, בן שמון, ניר העמק, הכפר הירוק וכו') לא שמרו שמיטה, והחנכים אף נאלצו להיבחן בבחינות המעשיות של חריש הקרקע מטעם משרד החינוך בניגוד להלכה⁴. גרמה לכך, בין השאר, החלטה תמוהה של גורמים ממשלתיים שעסקו בתכנון

3 ר' אריאל בן שטרית, בעל הכרם ובעל יקב ביצהר, סיפר: "בחודש ניסן תש"ע זכה היקב הקטן שלנו בשלוש מדליות, שתי מדליות זהב ומדליית כסף, בתחרות היוקרתית ביותר בארץ ליינות, שהתקיימה במלון דיוויד אינטרקונטיננטל בת"א; לתחרות זו נשלחים היינות הטובים ביותר בישראל בכל קטגוריה, והתחרו בה 251 יינות מהטובים והמשובחים בארץ. ב'נאום הזכייה המסורתי' בפני מאות המשתתפים באירוע סיפרתי להם שהכרם זוכה המדליות נמצא בנחלת יוסף הצדיק בשומרון, שהיינות נעשו מענבי בציר שנת תשס"ז שהייתה שנת ערב שמיטה, ושכמות הפרי שהכרם הניב בשנה הזו הייתה **פי שלוש** מהיבול המקובל – ממש התגשמות דברי התורה שהאדמה תיתן בשישית יבול שיספיק לשלוש שנים... המשתתפים נדהמו, כי ידוע לייננים שאיכות היין עולה דווקא כאשר היבול נמוך, ויבול גבוה נחשב לחסרון רציני עבור יקבי בוטיק המשוקים יינות מובחרים בלבד!"

4 הגרממ"מ נקט כדעת אביו ורבותיו שאין להסתמך על 'היתר המכירה' בשום אופן, גם לא זה

חלוקת תקציב השמיטה, כי כפרי הנוער לא יזכו בתמיכה מתקציב המיועד לעזרה לחקלאים בשמיטה; כך נכתב בקריטריונים של משרד הדתות שהתפרסמו בחורף תשס"ח. הסוף היה ששלושים מיליון ש"ח מתקציב השמיטה הוחזרו לרזרבה של משרד האוצר, ללא שנעשה בהם שימוש!

ד. האם ניתן להטיל את תפקיד הפרשת המעשרות על בעלי השדות?

מכח העניין של "ילכו מחיל אל חיל", רצה רממ"מ להנהיג שהחקלאים שומרי שמיטה יקפידו בששת שנות המעשה לעשר את היבול בעצמם, ולא יוציאו מתחת ידיהם טבל שאינו מתוקן. מכיון שרוב החקלאים לא השתלמו בלימוד הלכות תרומות ומעשרות, ואמירת נוסח ההפרשה המלא קשה עליהם, וגם יש חשש שמרוב טרדת העבודה ידלגו על חלק מהמילים בנוסח ובתנאים שקודמים לו, הציע רמ"מ שהחקלאים הללו יעשרו בנוסח קצר, שעיקרו הוא שההפרשה תחול כפי נוסח ההפרשה והתנאים הנלווים אליה שנמצא אצל רבה של קוממיות. במכתבי לרב זצ"ל הבעתי את התנגדותי לרעיון, שהרי בספר חרדים הזהיר שמי שאינו בקי בטיב תרו"מ אל יהיה לו עמהם עסק, וקיימת שאלה עקרונית אם תנאי ההפרשה חלים כשאין המפריש מבין מה שהוא מוציא מפיו. נוסף על כך סברתי שאין לסמוך שבעל הבית הטרוד באלף עניינים יבצע את ההפרשה כראוי, ניח יותר מאחוז, יאמר את הנוסח המדויק וכו', ולכן עדיף שדווקא משגיח מומחה יפריש תרומות ומעשרות. ומצאתי שכך בדיוק פסק הגאון רד"ב ויידנפלד מטשבין זצ"ל בשו"ת דובב מישרים ח"ג סי' ע, שעל בעל השדה למנות משגיח לתרומות ומעשרות, ולא לסמוך על עצמו.

ה. נתינת מעשר עני לקרובים

בשנת תשע"א פעל רמ"מ לעודד חקלאים להפריש תרו"מ ולתת מעשר עני. התוכנית הייתה שהחקלאי ייתן הלוואה לגזבר עניים כדין מלווה את העני, וינכה את הערך של פירות מעשר העני מהחזר ההלוואה. היה חקלאי שהסכים להפריש מעשר עני באופן זה, אך היה מעוניין שסכום ה'הלוואה' שלו יעבור לקרוביו. השאלה הייתה האם מותר לגזבר העניים להעביר את הכסף לעני מסוים על פי המלצת הנותן, או שגזבר קופת הצדקה צריך לחלק את הכסף לפי הנצרך יותר, או לחלק שווה בשווה לכל הפונים אליו, ואסור לו להתייחס לבקשות אישיות?

והנה, כתב הרמ"א בחו"מ סי' לז סעיף ט שקרובי הגזברים רשאים להעיד למ"ד טובת הנאה אינה ממון אע"פ שהגזבר מחלק למי שירצה, ואע"פ שנותן אח"כ לקרוביו העניים

הקרוי 'המשודרג', אלא הוא דרש מהחקלאים לשמור שמיטה תוך השבתת הקרקע והמטעים. לגבי בתי הספר החקלאים, גם ועדת השמיטה של הרה"ר בראשות הגר"ש ישראלי זצ"ל פרסמה כבר בשנת תשי"ט שעליהם לשמור שמיטה בלי להסתמך על היתר המכירה.

– מ"מ אין מבטלים את העדות משום זה; משמע מהרמ"א שהגזבר רשאי לתת את כספי הצדקה לפי שיקול דעתו, ואפילו להעדיף את קרוביו. ברור לפי זה שאין שום בעיה בכך שהגזבר יסכם עם חקלאי שבהמשך קרוביו של החקלאי יקבלו את הכסף. לאחר הסתלקותו של רממ"מ פגשתי את הגרז"נ גולדברג שליט"א, והוא הקשה על דברי הרמ"א מהגמ' בשבת קיח, ב שאומרת: אמר ר' יוסי יהא חלקי מגבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה, ופירש רש"י: שהמחלקים עליהם לבדוק לפי הצריך לכל אחד ואחד, ולפעמים שקרובים דעתם לרחם על זה ולחלוק לו יותר מהצורך, שאומדים אותו בהרווחה ואומדין את חברו בצמצום. עכ"ל. משמע מרש"י שעל המחלק לחלק בהוגנות ולא להעדיף בני משפחה!⁵ הגרז"נ תירץ את הקושיא מדברי רש"י שיש לחלק בין גזבר העיר [עמותה ציבורית] שאסור לו להעדיף את בני משפחתו – לבין גבאי צדקה פרטי שאוסף צדקה ומחלק. אמנם לענ"ד אין הכרח שיש קושיא מדברי רש"י על הרמ"א, כי ייתכן שכוונת רש"י היא שנותן לקרובו שבאמת אינו עני ממש, והגבאי שוגה באבחנה מהו מצבו הכלכלי של הנצרך כביכול ונותן לו צדקה בטעות למרות שאינו זכאי לה.⁶ עוד נראה שאפשר להעדיף קרובים במעשר עני ע"פ הגר"א ביו"ד סימן רנז ס"ק יח, שמציין שבנתינת מעשר עני אפשר להעדיף את הקרובים, ולפי זה גם גבאי עניים שמקבל מעשר עני יכול להעדיף את קרובי נותן מעשר העני.

ו. ניקוי חיטה למצה שמורה שהתליעה

בקיץ של שנת תשס"ז ראיתי את רממ"מ זצ"ל וצוותו בפעולה במכון זרעים בקיבוץ חולדה, שם ניקו את החיטה שנקצרה למצה שמורה עבור מצות 'קוממיות'. היה זה מחזה מאלף לראות באיזה רמה דקדקנית התבצע הניקוי של החיטה. לפני שנתיים, למרות הניקוי שנעשה לאחר הקציר, נתגלתה בעיה כל שהיא של חרקים בחיטה⁷, ולכן הורה רממ"מ שחייבים לנקות את החיטה פעם נוספת. אמרו לו שהדבר קשה ויקר, ושגופי כשרות אחרים אינם מחמירים כל כך, אלא טוחנים את החיטה כמות שהיא. השיב להם רממ"מ: 'אם כן השנה לא יהיו מצות 'קוממיות'! בעקבות "האיום" הצליחו למצוא במושב כפר רות מכון לניקוי זרעים, ותחת פיקוח מלא העבירו מעל 60 טון חיטה למצה שמורה לניקוי חוזר. והנה סוגיה זו נידונית בהלכות תולעים יו"ד סי' פד סעיף ד, כאשר לדעת השו"ע מותר לטחון את החיטה המתולעת בתנאי ששופכים את החיטה באפרכסת כך שיש אפשרות לתולעים לברוח החוצה, אך לדעת הש"ך יש להחמיר לנקות לפני כן, וכן כתב החכמת אדם [כלל לח דין כד].

- 5 וכן פסק השו"ע יו"ד סימן רנז סעיף י, והבאר הגולה והגר"א מציינים לגמרא בשבת הנ"ל.
6 כיון שהוא מרחם עליו או שאינו יכול לעמוד בלחציו, והוא בודק את מצבו לא לפי צרכיו אלא יותר לפי צריחותיו...
7 בעיה שמצויה מאוד בחיטה שבמחסנים. במפעלים ל'מצה שמורה' שומרים את החיטה יותר משנה אחת, ולכן הבעיה חריפה במיוחד.

ז. גידול בהמה דקה בארץ ישראל

רממ"מ אסר לגדל בקוממיות עיזים וכבשים, מכח האיסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל. טעמו היה שבח"מ סי' תט סע' א כותב מרן המחבר: 'האידינא שאין מצוי לישראל בארץ ישראל שדות נראה דשרי', ועל זה סמכו להקל; אמנם כיום שמפת ההתיישבות השתנתה ב"ה, ורוב הישובים החקלאים בארץ הם יהודיים, יש להחמיר שלא לגדל בהמה דקה בארץ ישראל כפי עיקר הדין. הגרצ"פ פרנק היה מהמקילים, וכן מוסרים שהחזון איש התיר לחברי מושב יסודות לפתוח דיר כבשים, אבל לגבי מושבו קוממיות סבר רממ"מ שחייבים להחמיר. חבר אחד במושב לא קיבל את פסק הרב, וגידל בקוממיות עיזים. נמסר שהגרש"ז אויערבך זצ"ל סבר שיש להקל, לעומתו הגרי"ש אלישיב זצ"ל בשיעורו על מסכת סוכה הכריע שבזמננו אסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל כי רוב הישוב הוא יהודי⁸.

כדי להאכיל את העיזים ב"תרומת מעשר" מכר אותו יהודי את העיזים שלו לכהן⁹, וקנה את מעשר הבוטנים ממפעל מיון מסוים כדי להאכיל ממנו את הבהמות שבאחריותו. אמנם כשרצה להאכיל את בהמותיו התברר לו שהמעשר ספג נפט ונפסל להאבסה, כי כמה ימים לפני כן הגיע למפעל ראש מדור כשרות של רבנות בעיר פלונית, והחליט מיוזמתו לשפוך נפט על הבוטנים שהם תרומה, כדי שלא יתערבבו בטעות בוטני התרומה עם שאר הבוטנים¹⁰...

סיום

ב'שבעה' על רבו הראשון של מושב קוממיות, רבי בנימין מנדלזון זצ"ל, הגיע לנחם בין השאר גם מר נחום גנץ ז"ל חבר המושב כפר אחים ומראשי תנועת המושבים, אביו של הרמטכ"ל רא"ל בני גנץ. גנץ סיפר לבני הרב, שאביהם רבי בנימין זצ"ל ביקש ממנו לסייע בכמה ענייני ידישקייט במושבים, כשמירת שבת וכו', והוא הסכים לסייע – אך התנה זאת בכך שלאחר מאה ועשרים שלו, כשהוא יטען בשמיים שהוא עזר לרב של קוממיות, ומסתמא יקראו לרב לאשר את הטענה – הרב יגיע תיכף ומיד כדי להעיד לטובתו, כדי שהוא לא יתעכב בבית דין של מעלה; והוא סיפר שהרב בנימין מנדלזון השיב לו מיד במאור פנים 'הבטחתי נתונה לך'... כמדומה שרממ"מ בנו, כאשר פעל והפעיל למען קיום מצוות התלויות בארץ בכל מרחבי ארץ ישראל, השתדל תמיד להגיע לכל מקום בו הוא היה נדרש 'תיכף ומיד', ולא חת ולא נרתע מכל קושי הכרוך בהגשמת דרישות התורה בפועל כפי שקבל מרביותו. תנצב"ה.

- 8 ראה ספר 'הערות' על מס' סוכה שיצא לאור בשלהי תשנ"ז בסוף פרק ב, וכן המסקנה במכתבו של הגרי"ש בעניין זה, שנכתב לאחר הקמת המדינה, שנדפס בקובץ מפרי הארץ חלק חמישי.
- 9 אמנם מסתבר שגם לאחר המכירה לכהן לא פקע ממנו איסור 'מגדל בהמה דקה בארץ ישראל' לדעת הרב המושב.
- 10 אמנם בכך הפסיד בידיים תרומה טהורה, שהרי הבוטנים הספוגים בנפט כבר אינם ראויים לאכילה.